
Dr RATOMIR MILIKIĆ, naučni saradnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11, Republika Srbija
rasamilikic@gmail.com

UDK: 341.7(497.1)"1918/1945"(093.3)
341.7:929 Андрић И.

prethodno saopštenje
primljeno: 2. septembar 2017.
prihvaćeno: 15. novembar 2017.

DOI: 10.29362/IST20VEKA.2018.1.MIL.55-68

„IVO ANDRIĆ“ O ŽUTOJ KUĆI ILI JEDAN PAMFLET O MINISTARSTVU INOSTRANIH POSLOVA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE*

APSTRAKT: *U članku se obrađuje sadržaj jednog nepotpisanog spisa o radu Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, koji je nastao u prvim nedeljama po oslobođenju Beograda 1944. godine. Iako je spis pronađen uz lični dosije Ive Andrića, u radu je pobijena Andrićeva veza s dokumentom i argumentovano su osporene pojedine tvrdnje iz pamfleta koji je, po svemu sudeći, imao za cilj da svog autora preporuči novim vlastima.*

KLJUČNE REČI: Ivo Andrić, diplomatija, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, anonimni pamflet, komunistički režim

U fondu Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije u Arhivu Jugoslavije, u košuljici s personalnim dosijeom Ive Andrića, postoji nepotpisan spis u kojem se daje kritički osvrt na rad Ministarstva u međuratnom periodu.¹ Mnogo toga ukazuje da taj tekst ne ide uz ime dobitnika Nobelove nagrade za književnost i istaknutog diplomate, koji je sticajem istorijskih okolnosti bio svedok jedne od najvećih mrlja spoljne politike Jugoslavije, potpisivanja Trojnog pakta 1941. godine.² U dosijeu Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, pored svih kretanja u službi i ocena Ive Andrića, nalazi se i nekoliko dokumenata (verovatno) slične provenijencije i vremena nastanka kao i spis koji opisujemo, ali se oni neposredno odnose na samog Andrića i pitanje njegove moralno-političke podobnosti. Iz tih dodatnih dokumenata saznajemo da mu je dalja sudbina diplomate u vremenu nakon Drugog svetskog rata zapečaćena, jer ne podržava u potpunosti novi režim.³

* Rad je deo projekta *Konflikti i krize: saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku* (47030), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 334, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije (MIP KJ), fascikla 134.

² O Andrićevom radu tokom Drugog svetskog rata videti bliže u njegovom ratnom dnevniku koji se čuva u Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti.

³ AJ, MIP KJ, 334–134. Kao kuriozitet navodimo da mu neki drugi (ili pak isti) denuncijant ponajviše zamera što se prilikom prisilne internacije sa ostalim članovima diplomatsko-konzularnih predstavništava iz Nemačke i Francuske izjasnio kao Srbin.

Spis koji je predmet našeg interesovanja daje sumornu sliku jugoslovenske diplomatije između dva svetska rata: „Poslednje dve decenije ništa se mudro nije čulo. Uvek se nešto kuvalo, ali nikakvog većeg uspeha. Naprotiv, neuspesi su učestali, iskrsavali su neočekivani – skoro na svim poljima – sa mnogim državama. Ministri su se menjali, predstavništva funkcionisala, ali godinama se otpravljao samo običan administrativni i tekući posao. Iako su kuriri putovali u sve krajeve Evrope, nisu mnogo donosili ličnih zapažanja iz inostranstva, ali zato mnogo privatnih paketa i narudžbina. Tako je malo po malo, ‚Žuta kuća‘ postala objekat za novinarske duhovitosti i podsmeh“, kaže autor, ne libeći se ocene da niko tu „ništa pozitivno ne ostavi, da u istoriju uđe“, za šta, kako veli, podjednaku krivicu snose i radikali i demokrati koji su se „smenjivali u fotelji“.

Činovnici Ministarstva su „intelektualna elita“, nastavlja autor podsmješljivo, „(d)ivne spoljašnjosti, elegantne pojave [...]. Birano sve po, koljenu i ljepoti. Po starom dobrom običaju, birana su aristokratska deca. Još ako je kao mali imao guvernantu Francuskinju i znao nešto francuski, druge kvalifikacije mu nisu bile potrebne. Istina da su mnogi imali i fakultete, pa čak i doktorske diplome (kojima su često pokrivali neznanje) obično donete iz Inostranstva, a verovatno da je bilo stečenih i po sistemu Dr od Brane Nušića. Za siromašne i za plebs nije bilo mesta. Skoro svaki od takvih, koji se slučajno progurao, gorko se pokajao. Obično mu se karijera zapečati u prvoj dobivenoj grupi. Napreduje u mestu, ili – natraške. Ako je vredan i sposoban, posao mu se poverava, ali za unapređenje. Zasad nema budžetske mogućnosti – čim se prva prilika ukaže – a ta prilika moguće da se ne ukaže ni za 20 godina. [...] Mnogi šupljoglavci, bonvivani, degenerici, manijaci, homoseksualci i drugi guraju napred, dobijaju grupe, položaje, pa i zvanja pom. Ministara. To su naša deca – protekcijaši. Nepotizam. Lična i porodična prijateljstva, ženidbene veze, partijska izbacivanja, po lozi nekog plemstva čiji je još ded bio kapučehaja, sve je to moralo da ostane u diplomaciji, a ti sirotinjo, što si nosila porcije da se školuješ dalje od ove kuće. Tu ti nije mesto. [...] Tako su ta mesta bila zaista rezervisana za članove „otmenih i gospodskih“ porodica, i pored objavljenog nekog konkursa i pravilnika za prijem u diplomatsko-konzularnu službu, pa čak i državno-stručnog ispita. U većini slučajeva je sve to služilo samo za filtriranje onog neželjenog. Kriterijum ispitne komisije nije prema svima bio isti. Na prvom mestu tražilo se potpuno znanje francuskog jezika, ali su se puštali koji ga nisu znali, a i u ostalim predmetima nesprenni, dok su obarani kandidati sa solidnom spremom, ali su bili neželjeni. Prema njima se primenjivala mnogo veća strogost.“⁴

Dokument ima 10 strana i pisan je na pisaćoj mašini, ćirilicom. Po svojoj prilici, tekst je diktiran nekom ne naročito vičnom zapisivaču: jedino se time može objasniti pisanje ćirilicom, u netačnoj transkripciji, francuskih fraza koje su deo uobičajenog diplomatskog žargona, mnoštvo pravopisnih grešaka i izostavljanje dela jedne rečenice.⁵ Sve ukazuje na veliku razliku u stepenu obrazo-

⁴ Isto.

⁵ Strana 8 u izvorniku.

vanja između osobe koja je diktirala i osobe koja je, po diktatu, kucala tekst. Na osnovna pitanja ko je taj tekst napisao, kako ga datovati i ubicirati, odgovori se mogu pružiti sa izvesnim stepenom sigurnosti.

Tekst je nastao u prvim nedeljama po oslobođenju Beograda i svakako ga je pisalo lice koje je u nekom trenutku bilo zaposleno u Ministarstvu. Ono što nam pomaže u datovanju jesu dva posredna momenta koja se pominju u tekstu. Jedan je to što se navodi da je Ljubomir Hadži-Đorđević i dalje poslanik Jugoslavije u Kairu,⁶ dok se drugi podatak koji može da pomogne preciznijem datovanju izvornika odnosi na streljanje nekadašnjeg diplomate i potonjeg ministra finansija u Nedićevoj vladi, Dušana Đorđevića.⁷

Razlika u ta dva datuma se može razložno objasniti. Svakako, spis je nastao u vremenu neposredno nakon oslobađanja Beograda 20. oktobra 1944. godine. Izvesno je da je nastao u prvim nedeljama po tom događaju, a još izvesnije ne pre izlaska spiska streljanih u *Politici*. Činjenica da je u to vreme Ljubomir Hadži-Đorđević već prestao da obavlja svoju diplomatsku dužnost u Egiptu, može biti objašnjena neupućenošću pisca teksta u aktuelna dešavanja u pogledu dekonstrukcije struktura i organa Vlade u emigraciji koja je u pomenu- tom periodu bila u završnom stadijumu. Kako se akt o penzionisanju poklopio sa oslobođenjem prestonice, sva je prilika da je taj podatak autor teksta previdio, ili mu nije bio dostupan.

To baca izvesno svetlo na radno angažovanje anonimnog autora. Iz celog spisa provejava naglašeno ogorčen ton prema Ministarstvu, a sam tekst je verovatno pisan u nameri dodvoravanja novim vlastima u Beogradu. Činjenica da autor nije imao uvid u odluke Vlade u Londonu⁸ ukazuje na to da je u pitanju bio bivši službenik ili niži zvaničnik Ministarstva (svi koji nisu bili izbegli iz zemlje ili pak internirani u nemačke logore su penzionisani ili premešteni u druge organe Nedićevog državnog aparata već tokom 1941. godine), koji se držao po strani i (verovatno) pružao pasivan otpor okupaciji.

Upravo je to i jedina sličnost sa Ivom Andrićem, ali svakako nedovoljna da bi se velikom piscu pripisalo autorstvo nad ovim tekstom. Sadržina teksta, njegova struktura, dostupnost navedenih informacija, kao i sam stil pisanja i, pre svega, njegov neskriveno ozlojeđeni prizvuk ni po čemu ne odgovaraju Andri-

⁶ Ukaz o njegovom penzionisanju postao je javan 17. oktobra 1944. Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941–1945* (Београд: Службени гласник, 2011), 455; *Службене новине Кралевине Југославије*, br. 20, (London, 25. oktobar 1944).

⁷ Како се наводи у подацима које је прикупила Државна комисија за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године, он је стрељан у периоду 26. октобар – 18. новембар 1944, а *Политика* је пренела саопштење Војног суда Првог корпуса НОВЈ о суђењу ратним злочинцима у Београду 27. новембра исте године (списак 105 стрељаних). „Саопштење Војног суда Првог корпуса НОВЈ о осуђеним ратним злочинцима у Београду“, *Политика*, 27. 11. 1944; Срђан Цветковић, „Ко су 105 (104) стрељаних?: прилог истраживању „дивљег чишћења у Београду 1944“, *Историја 20. века*, br. 1, (2006), 81–102.

⁸ Индикативно је да се у тексту обрађује и питање евакуације посланства у Бугарској априла 1941, али се може стећи утисак да је то само посредан ехо стварних дешавања, јер у документима Архива Југославије нема помена о подацима које се у тексту наводе, а тичу се подеље затечене новчане масе у Посланству.

čevom profilu, kao ni informacijama kojima je Andrić morao raspolagati kao nekadašnji pomoćnik ministra. Činjenica da se Andrićevo ime ne pominje u nabrajanju diplomata i drugih činovnika u tekstu pre bi mogla da se objasni time da je već u tim prvim nedeljama po oslobođenju bilo jasno da se Andrić, pre svega kao književnik, dobro kotira kod novih vlasti.⁹ To neuvrštavanje Andrića među kritikovane diplomate Kraljevine Jugoslavije samo ukazuje na opreznost i proračunatost autora teksta.

Na osnovu svega navedenog, može se izneti pretpostavka da je autor ovog teksta zaista bio upućen u rad Ministarstva između dva rata, te da je verovatno imao izvesnu poziciju u Ministarstvu, odakle je mogao da opservira događaje i ličnosti o kojima piše. Ono što se iz priloženog ne može pouzdano zaključiti jeste da li je autor bio u diplomatskom statusu, ili je možda jed kojim spis odiše zapravo proistekao iz toga što diplomatski status, iz ovih ili onih razloga, nije uspeo da dobije. Nesporno je da je reč o obrazovanom čoveku, ali stil, izbor reči i greške ukazuju na prekomernu žurbu u pisanju teksta i nimalo objektivno sagledavanje događaja u Ministarstvu između dva rata.

Svrha ovog anonimnog i krajnje subjektivnog pregleda aktivnosti pojedinih diplomata, pre nego rada same institucije, verovatno je bila da se novim vlastima ukaže na rad Ministarstva iz jednog specifičnog ugla, kako bi se autor nametnuo kao nezaobilazan savetnik prilikom formiranja nekih novih struktura. Otud gotovo ushićen opis prvih dana Oktobarske revolucije i krajnje negativna ocena Miroslava Spaljkovića, koji se u to vreme nalazio na dužnosti u Moskvi: „Zatekao se u Rusiji u početku revolucije, odakle spasava Kneginju Jelenu sa decom. Zadužuje Dvor i utvrđuje se kao 'persona grata'. Ako želi da na izborima bude kao radikal izabran za narodnog poslanika (izbori 1925. godine) omogućava mu se. Ako želi kao Ministar da uđe u vladu i to mu se nudi, ali ipak bi tu trebalo nešto raditi, dok je u inostranstvu veća ladovina, a veći i prihodi. On se opredeljuje. Zahvaljuje na položaju i vraća se kao poslanik u Pariz. Provodi tamo godine u nekom dremežu, dok francuski poslanik otpravlja sve poslove. Njegovi činovnici ga u poslanstvu retko viđaju a on ih i ne poznaje. [...] Uglavnom, zadužio je 'gospodara'. Spasao mu porodicu iz Rusije, sačuvao je od boljševizma. I ono što je on zaslepljenim očima video i kroz svoj izopačeni mozak shvatio: ono što je bilo najdivnije u prvim danima ruske revolucije – u borbama naroda za slobodu i pravdu – celog veka predstavljao je kao teror i zločin Crvene aždaje.“

Nema sumnje da autor nastoji da se preporuča novim vlastima. Na samom kraju teksta on to gotovo eksplicitno i kaže: „Bilo je svakojakih (ljudi u Ministarstvu). Kada bi se o svakom rekla po koja reč, morala bi se pisati knjiga, jer mnogi imaju čitavu istoriju.¹⁰ Na sreću, mnogi su otpali, a mnogi će otpasti.

⁹ Videti bliže u: Ратко Пековић и Слободан Кљакић, *Ангажовани Андрић 1944–1954* (Београд: Службени гласник, 2012); Коста Димитријевић, *Разговори и ћутања Иве Андрића* (Београд: Прометej, 2010).

¹⁰ О спољној политици Кралевине у периоду пред Други светски рат, као и посредно о функционалности Министарства, видети ближе у: Гордана Ристић, *Спољна политика Краљевине Југославије у периоду од 1934. до 1939. године* (Београд: Завод за уџбенике, 2015).

Za ponovno stvaranje i rad Ministarstva, potrebno je regenerisati kadar novim mladim snagama. Nastalo je novo doba, potrebni su novi ljudi. Stari reakcionarni režimi su srušeni, da se više nikad ne povrate, pa i celo nekadašnje Ministarstvo inostranih poslova, sa njegovim licem i naličjem, ima da se uvek stavi – 'kao svršenu u akta'. Neka samo još sadanjoj generaciji ostane u uspomeni 'staro dobro doba' i nekadanja 'Žuta kuća'.

Iz daljeg sleda događaja ne može se pouzdano razjasniti da li se autor teksta vratio u Ministarstvo i kakvu je ulogu imao u posleratnoj Jugoslaviji, ali je velika većina diplomata koje on ovde mahom po zlu pominje zauvek ostala van Ministarstva. Da li je to bio rezultat ovog spisa, ili je autor pak vešto birao da piše o onima koji su se već zamerili novim vlastima, ne možemo da znamo; možemo samo da nagađamo, a ne da iznesemo pouzdan, naučno obrazložen odgovor. Mišljenja smo da su nove vlasti i same vrlo selektivno vraćale u državni aparat stare kadrove, a to se posebno odnosilo na Ministarstvo inostranih poslova. Takvih anonimnih dostava pisanih iz niskih pobuda nije, nažalost, nedostajalo u tom prvom posleratnom periodu.

Sadržina samog teksta svodi se na zlonamerno nabranje afera i maliciozan izbor ličnosti i njihovu karakterizaciju u MIP. Sam izbor ličnosti je takav da su mahom opisivani i kritikovani pripadnici Ministarstva kojima je u službenim kartonima upisana odrednica – Srbin (pravoslavne vere). Iako je tačno da su oni činili većinu u Ministarstvu, ta većina nije ni izdaleka bila tolika kolika bi se mogla učiniti na osnovu ovog teksta. Zaista je primetno da osim sporadičnih slučajeva (kada se pominje primanje u Ministarstvo ili pak pridruženi član Parlamenta u Francuskoj), u ovom pamfletu gotovo da nema drugih diplomata do Srba.

U Arhivu Jugoslavije, u fondu Ministarstva inostranih poslova Kraljevine, postoji strogo poverljiva građa o svim kršenjima zakona i ostalih propisa, kao i o incidentima među diplomatsko-konzularnim predstavnicima i među tehničkim osobljem Ministarstva.¹¹ Neki od tih događaja su svojom važnošću izašli iz okvira Ministarstva i bili dostupni široj javnosti preko pisanja štampe. Možda je najupadljiviji bio problem isplate ratne nadoknade za porodice dobrovoljaca iz SAD, o kome se piše i u ovom pamfletu. Mnogo sadržajnijih podataka, sa imenima i konkretnim slučajevima, čuva se u građi Ministarstva. Slična je situacija i sa predratnoj javnosti poznatom aferom, čiji je glavni domaći akter bio poslanik Aleksandar Bodi.¹²

¹¹ AJ, MIP KJ, 334–53, 334–54.

¹² U pitanju je afera šverca skupocenih tepiha diplomatskom poštom iz Beča, po akterima nazvana „Torihos-Bodi-Silva“, koja je otkrivena 1937. godine, nakon čega je glavni organizator, poslanik Bodi, pobjegao u Francusku. Radilo se o ozbiljnoj međunarodnoj kriminalnoj aferi, za koju je podjednaku odgovornost snosio i tadašnji poslanik Španije u Beogradu Torihos. Bodi se vratio u zemlju tek početkom nemačke okupacije. Interesantno je da je bezimni autor iskoristio formulaciju „umro u društvu boraca za slobodu“, to jest streljan posle zatočenja u logoru Banjica. Vredi napomenuti da je Bodi u novembru 1942. uhapšen u akciji razbijanja špijunske mreže JVuO koja je dosegala do kabineta M. Nedića. U toj akciji su nastradali Ilija Milikić, načelnik u Ministarstvu i njegov brat Aleksandar (takođe zaposlen u MIP, koji je bio organizator mreže) kao i Stevan S. Pavlović, mladi diplomata, a pored njih i poslanik A. Bodi (za koga nema doka-

Mnoge važnije afere ili incidenti nisu pobrojani u ovom spisu. Stiće se utisak da je autor vešto birao ljude o kojima će da piše, birajući „sigurne mete“ (Spaljković, Čolak-Antić, Pavlović, Marinković, Đorđević), to jest diplomate iz starih porodica koje su se među prvima našle na udaru novih vlasti, kao i istaknute pristalice JVuO i generala Mihailovića, poput Jovana Dučića ili ambasadora u SAD Konstantina Fotića. Potonji je važio za odlučnog i uticajnog protivnika komunističkog režima, dok je Dučić i mrtav smetao (umro je u aprilu 1943). Pored njih obrađena je i većina (zaista malobrojnih) diplomata koji su se stavili u službu okupatora kroz rad kabineta generala Milana Nedića.

Upravo među njima nailazimo na najdetaljnije prikazane „nepodopštine“ pojedinih poslanika. Oni su, kao po nekom pravilu, voleli lep život, konje, novac, kocku i žene. Prilično je izvesno da je autor dao tendenciozan i karikaturalan prikaz diplomata, s tim da lica koja su ovde navedena nisu imala priliku da se od tih optužbi brane.

Radi pune naučne objektivnosti, treba napomenuti da se nijedno od imena koja su ovde pobrojana u rdavom kontekstu (Pavlović, Fotić, Pelivanović i drugi) uopšte ne pominje u strogo poverljivoj arhivi Ministarstva kao lice upleteno u ma kakav finansijski skandal koji bi se ticao Ministarstva i njegovih fondova.¹³ Pritom vredi naglasiti da je u pomenutoj arhivi obuhvaćeno više slučajeva šverca razne robe i stranih valuta (najčešći akteri tehničko ili konzularno osoblje diplomatsko-konzularnih predstavništava), da je bilo i međusobnih obračuna između zaposlenih u Ministarstvu (od kojih su neki pobrojani i u ovom pamfletu), kao i vanbračnih avantura ili nepoštovanja obaveze pribavljanja saglasnosti za stupanje u brak (i to se obrađuje u ovom spisu). Takođe je bilo i težih slučajeva, poput obaveštajnog rada za pojedine strane zemlje, falsifikovanja i prodaje putnih isprava, uzimanja mita za pribavljanje državnih odlikovanja, teže zloupotrebe konzularnih ovlašćenja ili pak komunističke ili neke druge antidržavne delatnosti u okviru diplomatsko-konzularne mreže. Većina

za da je učestvovao u toj konkretnoj mreži, ali je sumnjičen pored ostalog i za bliskost sa D. Mihailovićem). Navedene ličnosti su streljane tokom januara 1943, najverovatnije u Jajincima. U istoj akciji uhapšeni su i isledivani, a potom stavljeni u kućni pritvor i braća Čolak-Antić (Vojin, general i prvi ađutant kralja Petra i Boško, bivši poslanik i maršal dvora). Iz navedenog proizlazi da je Bodi umro kao simpatizer pokreta otpora, ali svakako ne onoga koji je uz pomoć Crvene armije ušao u Beograd oktobra 1944. i kome je ovaj spis bio namenjen. AJ, MIP KJ, 334–53 i AJ, Ministarski savet KJ, 138–4. O Iliji i Aleksandru Milikiću videti u: AJ, MIP KJ, 334–172; Сима Ц. Ћирковић, *Ko je ko у Недућевој Србији* (Београд: Просвета, 2009). O provali obaveštajne mreže JVuO: Istorijiski arhiv Beograda (IAB), fond Bezbednosno-informativna agencija (BIA), fascikla VI, predmet 4, Vojin Andrić (materijal smo dobili ljubaznošću kolege Radeta Ristanovića).

¹³ Daćemo konkretan primer: u personalnom kartonu ambasadora Konstantina Fotića postoji dokumentacija o jednom jedinom (nazovimo ga) incidentu tokom duge diplomatske karijere. Radi se o tome da je naredbom vojnih vlasti Fotić bio dužan, kao rezervni konjički oficir, da o svom trošku nabavi konja. Kako je bio na službi u inostranstvu, posle više dopisa razmenjenih s vojnim vlastima, pronađeno je solomonsko rešenje: naloženo mu je da uplati izvesna novčana sredstva vojnom ministarstvu, kako bi se to pitanje izgladilo. AJ, MIP KJ, 334–199.

toga se ne pominje u spisu, a svakako je bila poznata širim krugovima zaposlenih u Ministarstvu, pa je morala biti poznata i piscu ovog pamfleta.

Ako je suditi po onome što se navodi u tekstu, u Ministarstvu je vladala atmosfera nerada i nemorala: „Inače se u samom Ministarstvu lepo živelo. Radno vreme počinje na primer u osam časova. Jedan novopostavljeni činovnik prvi put dolazi u Ministarstvo tačno u određeno vreme. Nikog u kancelariji – nikog u odeljenju. Jedan dremljivi služitelj naliva mastionice. Mastilo kao mastilo, i bez pisanja izvetrilo. Vreme prolazi. Devet časova – devet i trideset časova – tek se pojavljuje po neki činovnik. Radno osoblje se kompletira tek posle deset časova. Šta li je to, pita se novajlija. Svakako nekakva svečanost, ispraćaj, crkva ili tako što. Najzad pita jednog starijeg. Pa kolega, odgovara mu ovaj, radno vreme je od osam i trideset časova, ali se obično dolazi oko devet i trideset časova – nismo valjda šusteri i fabrički radnici da ustajemo tako rano. [...] Direktor političkog odeljenja [...] nikog ne prima do jedanaest časova. Dođe oko deset časova pa u zaključanoj kancelariji svlači se i radi pola sata gimnastiku, zatim mu se servira bogat doručak. Bela kafa sa buterom. Sveže kajzerice i voće. Tek onda može ući kod njega njegov sekretar, inače: 'g. Direktor nije u Ministarstvu' ili je 'u kabinetu na referisanju'. Od stranke ili od činovnika niko nije mogao dotle ući kod njega.

Po drugim kancelarijama (su) se obično čitali domaći ili strani listovi uz beskrajne razgovore o mnogim putešestvijama, ljubavnim avanturama i mnogim zgodama i nezgodama pojedinih diplomata. Diplomate su morale biti o kuran d tu (*au courant de tout* – R. M) a ostala 'sitna boranija' – dnevničari i pripravnici otaljavali su sav tekući posao. Oko podne, šefovi odseka se pojavljuju u hodnicima sa dosijeima i lepim i elegantnim koricama vrlo važnog izgleda. To idu kod načelnika i u kabinet na potpis i referisanje. Usput susreti sa kolegama i poznanicima – menjanje misli.

Bilo je takvih koji mesečno umoče pero da potpišu platni spisak. Na pr. neki [...] 'stari iskusni diplomata' – govori sedam jezika i to tečnije nego portir kod 'Moskve'. Kad dođe u kancelariju on je šef odseka, sedne i digne noge na sto i do podne čita novine. U podne ide u obilazak – pravi posete po kancelarijama – razgovara o aktuelnim događajima i skandalima – odnosno ogovara, dok se njegov pripravnik znoji sa aktima. Inače tip spletkaša [...]. Iako je bogato oženjen, ne libi se da krade i nosi kući razni kancelarijski materijal, pa čak i klozet papir. Kad nema krupnih poslova radi i sitne. Nekada, kao otpravnik poslova u Madridu, prilikom premeštaja pokrao je iz poslanstva srebro – državnu svojinu – i zamenio ga jeftinim metalom. Ne izbija nikakav skandal povodom toga. I drugi su njemu slični. U tri maha penzionisan i vraćan u službu. Poslednji put za vreme Stojadinovića, kada dobija unapređenje za savetnika pa zatim odlazi u penziju.

I zaista, u postavljenjima novim, naročito u slobodnim budžetskim mesima za zvaničnike i dnevničare uvek se grešilo. Ili je postavljen neki hohštapler, pomodarka i mondenka, kojoj je plata bila nedovoljna samo za šminku, ili čak i neki špijun koga je docnije progonila policija ili agenti i obaveštajci Glavnog

Đeneralštaba. Dok neki skroman student, kome bi plata služila za izdržavanje oko školovanja nije mogao dobiti mesto, jer je pošten i skroman, sa nedovoljno preporuka. Ali su zato hohštapleri insistirali, angažovali mnoge ljude od položaja, dosađivali na sve moguće načine, dok ne uspeju. Tako se i dešavalo da su u samoj zgradi docnije nalaženi špijuni i kriminalni tipovi. Dok su u inostranstvu šefovi bili velika gospoda, malo radili, mnogo se provodili, bili takoreći sopstvenici državnih kancelarija ('jer one zbog njih postoje'), dotle šefovi u Ministarstvu vode drugu politiku. Love grupe i položaje. Naročito je bilo zgodno i unosno biti često u komisijama za izradu konvencija i raznih trgovinskih ugovora sa susednim državama. Bilo je tu putovanja, dijurne, života, provoda, a pritom se zadržava preče pravo za unapređenje od onih u inostranstvu. Ko se dočepa takvog mesta, lako ga ne pušta. Išlifuje se, osposobi i specijalizira, pa mu je posle lako privući na sebe pažnju i g. Ministra, a sve to olakšava pravljenje karijere. Dok se drugi zapreće u nekom administrativnom odeljenju, zatrpia aktima i prašinom, niko ga živ ne vidi i ne čuje, dotle ovaj ide daleko. Tako su neka odeljenja smatrana kaznenom kolonijom i njih su 'elitni diplomati' vešto izbegavali.“

Naročito su na meti kritika službenice zaposlene u Ministarstvu: „Protekcijom političara i viših činovnika često je u Ministarstvu postavljeno i nesposobno ženskinje, nepouzđano i sumnjivog morala. Ne samo što svojim radom nije koristilo, već je i svojim prisustvom i kočilo posao. Ali zato su bile dobre za prijateljice i metrese. Obično su takve imale za stalne ljubavnike veće i uticajnije šefove.“

Novac je tema kojoj se autor neprestano vraća: „Govori se za neke dobrostojećee kod Ministra da su zato od svojih kolega uzimali novac. [...] Kao radikal-omladinac, dobro se plasirao. Radio je mnogo i na partijskoj propagandi i vrbovanju novih članova. Novopostavljenom činovniku upućuje prvo neke partijske provincijske listove i priznanicu za pretplatu na godinu dana. Ako ovaj uplati novac, onda dobija da popuni i prijavu za prijem u radikalnu stranku. Ako pak dotični odbije jedno i drugo, onda teško njemu. Nastaje progon.“

Ili: „Dok su u Beogradu bile predviđene prinadležnosti u dinarima, sa izvesnim dodatkom iz poverljivog kredita, u inostranstvu se isplaćivalo u dolarima ili švajc. francima. Ko je iole skromnije živeo, mogao je zaštedeti lepe pare. Uglavnom plate su bile dobre, tako da je svaki činovnik mogao dostojno reprezentovati svoju zemlju, prema svom položaju. Ali i tu je bilo čifti i čemeraša, i to baš među onima koji su bili bogati, čije su samo rente od imanja iznosile po 20–30 hiljada dinara mesečno. Izbegavali su troškove čak i za auto prilikom svečanosti i prijema, iako su kao šefovi predstavništava za to imali i specijalne kredite. Sve su trpali u džep – da se što više nagrabe. Mnogo i mnogo drugih egzemplara, koji za svoje mesečne prinadležnosti ne ulože nijedan radni sat nalazili su se u ovom Ministarstvu, a šta bi se tek reklo za neke poslanike u inostranstvu. Koliko miliona koštaju državu samo njihova badavičenja i provodi, a da ne govorimo o prouzrokovanim štetama usled njihovog nerada, nesavesnosti i nesposobnosti.“

Važne su i rodbinske veze: „Ako se neko lepo oženi, izabere uticajnog tasta ili taštu, dobija i premeštaj te tako pravi svadbeni put, sa obično mesečnim odsustvom. U Ministarstvu su često bili vrlo pažljivi i velikodušni. Kad si već učinio dobar izbor za ženidbu, pored miraza, Ministarstvo ti daje 'medeni mesec' u dolarima.“

Anonimni autor posebnu pažnju posvećuje prijemu u Ministarstvo i načinu na koji se polagao diplomatsko-konzularni ispit, kao i društvenom krugu iz koga veći deo diplomata potiče. Prema zakonu, najveći deo zaposlenih u Ministarstvu je dolazio preko konkursa koji su raspisivani na godišnjem nivou. Odabir se pravio po polaganju prijemnog ispita i nakon toga bi kandidati bili primani na trogodišnji probni rad, da bi tek posle položenog diplomatsko-konzularnog ispita¹⁴ (ili pak ispita za onu struku za koju su primljeni u Ministarstvo) postajali zaposleni u nekoj od brojnih kategorija državnih činovnika u Ministarstvu.

Teško je dokazivo da li je bilo zloupotreba prilikom polaganja prijemnih ispita i ispita za diplomatsko-konzularnu struku, a još teže da se lica nabrojana u ovom dokumentu dovedu u vezu s takvim delovanjem, bilo kao oni koji su polagali, bilo kao oni koji su im pomagali u toj nečasnoj raboti: „Tema je laka, ali čovek ne zna francuski. Ista se izvlači iz ispitne sale i ostavlja u klozet. Uzima je Ilija Garašanin, vrlo spreman, suvereno vlada francuskim jezikom. Zadatak izrađuje brzo i vraća u klozet. Kandidat izlazi iz sale, uzima ga – prepisuje – i prolazi na ispit.“

Ili: „Polaže Avgustin Bukovac. Slabe inteligencije – prilično glup. Nikako da savlada ispit. Pada jedanput, drugi put. Polaže treći i poslednji put. Spremaju ga profesori Univerziteta – ima jake veze. Svi sa pomoćnikom ministrom navijaju da položi. Čak mu se unapred daju pitanja. Najzad jedva uspeva da položi. Predsednik mu čestita i smatra da je ranije „bio u pehu“. Odahnuli članovi komisije. Po varoši pričaju da su se i oni sa njim znojili, jer kako su govorili: 'Pametnom čoveku dovoljno je podmetnuti slamku da ispliva, ali smo ovome morali podmetati grede'.

Ranije su za one sa službom u inostranstvu tražili, da takođe polažu ispite, ali u svojim predstavništvima. Iz redova tamošnjih činovnika se obrazovala komisija. Ko je trebalo da položi on je slobodno uzimao raznu literaturu, rečnike, prepisivao naprosto i tako predao rad. Položio je obično jednoglasno ili sa odlikom, a zadatak sa komisijskim izveštajem upućivan je u Ministarstvo.“

Za savremenu naučnu spoznaju važnije je da se sagledaju ličnosti koje su bile primane u Ministarstvo. Bez ikakve sumnje se može zaključiti da je postojalo izvesno protežiranje članova pojedinih uglednih porodica. Tako se u personalnim dosijeima zaposlenih u Ministarstvu može slediti više naraštaja iste porodice koji nastavljaju istim stopama u okviru Ministarstva. Deca poslanika postaju diplomate, pa se njima pridružuju braća, dalji i bliži rođaci i slično.

¹⁴ Program rada komisija, ispitna pitanja iz više oblasti, interna podzakonska akta, kao i sastav komisija u: AJ, MIP KJ, 334–114.

U Ministarstvu rade deca i sinovi političara, ali i generala, poslanika Narodne skupštine, čak i čuvenih kompozitora. Arhiva Ministarstva pokazuje da su se neki dobro snašli u diplomatskoj profesiji, neki su slabije odgovorili pozivu, a neki čak bili vinovnici ozbiljnijih skandala, u koje su bile umešane i vladarske porodice nekih drugih zemalja, i sve to zbog ne preterano doličnog ponašanja retkih pojedinaca „kolenovića“ u diplomatskoj službi. Kako Kraljevina nikada nije imala plemstvo, pojedine porodice su imale bolje polazne pozicije nego druge. Bilo je očekivano i društveno prihvatljivo da potomci nekih od najznačajnijih srpskih političara, porodica Garašanin, Ristić i drugih budu sastavni deo Ministarstva. Pa i samo Ministarstvo se do preseljenja u zgradu u Kralja Milana (dotadašnje sedište Ministarskog saveta, a danas jedna od zgrada Narodne skupštine) polovinom tridesetih godina 20. veka nalazilo u porodičnoj kući Jovana Ristića.

Pitanje zastupljenosti predstavnika određenih porodica u Ministarstvu, ali i u drugim civilnim ili pak vojnim strukturama¹⁵ zaslužuje ozbiljnije istraživanje. To nije bilo isključivo vezano za srpske porodice i činovnike. Slično je bilo i sa drugim pripadnicima „troimenog naroda“. Svakako da je bilo teže za nekoga „bez izvesnih veza“ da uđe u jednu od najprestižnijih državnih institucija, kako zbog poznavanja materije, tako i zbog poznavanja stranih jezika.

U periodu koji je usledio nakon rata i koji osim formalnog nije imao suštinski kontinuitet sa „Žutom kućom“ neke stvari se nisu mnogo promenile. I tu su zaposleni pretežno primani po partijskim, a ne po stručnim kvalitetima.¹⁶ Decu poznatih porodica smenila su deca narodnih heroja i drugih istaknutih društveno-političkih radnika, a kako je vreme odmicalo, i deca diplomata, na isti način na koji je to predstavljeno u ovom pamfletu. U Ministarstvu su kružile anegdote da svako ko ide na službu u inostranstvo ima nekoga iza sebe (kao i da je provereni partijski kadar), pa su tako i ambasadori, ali i vozači po diplomatsko-konzularnim predstavništvima, morali da imaju nekoga ko bi stao iza njih. Tu se stvari svakako nisu mnogo promenile u odnosu na sliku koju je predstavio anonimni pisac.

Postoje još dve oblasti o kojima autor ovog pamfleta piše osobito detaljno i, po svemu sudeći, činjenično tačno ali izrazito zlonamerno. U jednoj od tih oblasti, koja se tiče privatnog života diplomata, autor prekoračuje sve granice dobrog ukusa i upušta se u opisivanje vanbračnih veza diplomata, dok u drugoj gazi elementarne moralne norme i bavi se mentalnim zdravljem pojedinih diplomata. Retki, ali značajni zdravstveni ispadi pojedinaca, koji su rezultovali suicidom ili nervnim rastrojstvom nisu smeli da budu sastavni deo čak ni jednog ovakvog, makar i anonimnog spisa. Ljudska bolest ne bi trebalo da bude korišćena ni u kakvom istorijskom ili političkom osvrtu na rad Minis-

¹⁵ O pripadnicima najviših vojnih struktura, pre svega generalata Kraljevine videti bliže u: Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941* (Beograd: INIS, Dobra), 2004.

¹⁶ O radu Ministarstva u prvom posleratnom periodu videti u: Слободан Селинић, *Партија и дипломатија у Југославији 1945–1952* (Beograd: ИНИС, 2013); Слободан Селинић, уредник, *Југословенска дипломатија 1945–1961*, зборник радова (Beograd: ИНИС, 2012).

tarstva, osim ako nije u značajnijoj meri uticala na druge, a ne isključivo na samog bolesnika.

Kao primer navodimo akutno nervno rastrojstvo jednog jugoslovenskog poslanika u izvesnoj evropskoj zemlji. On je iznenadno dobio napad manije gonjenja, pobjegao iz zgrade poslanstva, preskočivši ogradu otišao u poslanstvo druge države, da bi ga bolničari sustigli tek u trećem poslanstvu, gde je pokušao da se sakrije. Iste večeri bio je pod sedativima prevežen u bolnicu u jednoj centralnoevropskoj zemlji gde se posle nekoliko nedelja uspešno oporavio. Kako je u pitanju bolest koja se očigledno mogla kontrolisati, taj čovek nije bio penzionisan, ali više nije bio predstavnik države u inostranstvu. Osim pojedinačnog napisa u jednim novinama u državi prijema, ta epizoda nije bila poznata široj javnosti i to je jedini ispravan način postupanja prema takvom problemu. Nije bilo štete za državu (konačno, postojali su i neki suvereni ili predsednici država koji su s vremena na vreme doživljavali mnogo ozbiljnije nervne poremećaje praćene krajnje neugodnim ekscjesima, ali dokle god nisu naudili interesima države, tome se iz pristojnosti nije poklanjala posebna pažnja). U pomenutom slučaju, sprovedena je reevaluacija pomenutog poslanika i zaključeno je da treba iskoristiti njegovo znanje i iskustvo na nekom drugačijem mestu, u samom Ministarstvu.¹⁷

U vremenu koje je nastupilo po nastanku ovog pamfleta, dolazi do zanimljivog mešanja partizana (neuporedivo češće bez ikakvog međunarodnog iskustva, ali sa istaknutim zaslugama u društveno-političkom, kao i partizanskom radu) sa onim predratnim diplomatama koji su se opredelili za Sporazum Tito-Šubašić ili onima koji su okupaciju proveli u zemlji i bili voljni da se novim vlastima stave ponovo na raspolaganje (podsećamo da je velika većina formalno penzionisana tokom rata).

O kvalitetu novog kadra državnog aparata u današnjoj zgradi Ministarstva spoljnih poslova (u najranijem posleratnom periodu tamo je bilo smešteno nekoliko ministarstava) svedoči uputstvo za ponašanje u zgradi iz oktobra 1945. godine, gde se taksativno objašnjava kako se koriste toaleti, odlaže đubre i sl., uz naredbu da se ne uništava i ne otuđuje inventar zgrade, pošto je to poprimilo masovne razmere.¹⁸

Na samom kraju vredi ukazati i na to da se u diplomatskoj službi neke stvari kroz decenije, a zapravo i više od veka rada te institucije, nisu promenile. Kada bi se depersonalizovao, ovaj pamflet bi, barem u delovima koji se odnose na prijem u službu i stranačku afilijaciju, verovatno mogao da se primeni na ma koji period, i ne samo na Balkanu. Izvesno je da je uvek ulazak u Ministarstvo bio skopčan u manjoj ili većoj meri sa protekcijom (koja je vremenom izrastala u nepotizam), kao i da su očigledno sve generacije diplomata imale pritužbe na sadržaj diplomatsko-konzularnog ispita (uostalom na isti način na koji se studenti žale na težinu ispita na fakultetima). Isto tako, ne kao što je to navedeno u anonimnom pamfletu, već kako je dokumentovano u građi Ministarstva pohra-

¹⁷ AJ, MIP KJ, 334–54.

¹⁸ AJ, fond 24, Ministarstvo rudarstva FNRJ, fascikla 2.

njenoj u Arhivu Jugoslavije, nažalost, postojale su izvesne zloupotrebe u radu činovnika tog državnog organa. One nisu bile masovne (kao što se to implicira u anonimnom tekstu), ali su najčešće imale kao pozadinu sticanje određene materijalne koristi, na način naveden u pamfletu. Vinovnici su češće bili nediplomate ili oni koji su bili upućeni na rad sa dijasporom.

Iz svega navedenog, može se zaključiti da ovaj anonimni pamflet nema presudnu važnost za proučavanje istorije Ministarstva inostranih poslova između dva rata, kao što nije trebalo da bude presudan ni za one kojima je bio namenjen. On na jedan krajnje jednostran, gotovo šematizovan način predstavlja pojedince u Ministarstvu i njihov rad, bez dubljeg analiziranja vremena i izazova pred kojima su se pojedinci i samo Ministarstvo nalazili u turbulentnim godinama pred Drugi svetski rat. S druge strane, tekst ima izvestan istorijski značaj, jer dočarava mučno vreme razgrađivanja starog sistema Kraljevine u ratnim mesecima po oslobođenju Beograda, oktobra 1944. godine. U tom smislu, može da dopuni postojeću građu i osenči naša dosadašnja znanja. Svakako je bilo značajno ukazati na razloge zbog kojih anonimni autor nije bio u pravu i na to kakvu je sliku želeo da plasira novim vlastima, ali i napraviti distinkciju između anonimusa i Ive Andrića, koji pouzdano nije pisac ovog pamfleta.

REFERENCE

- Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: INIS, Dobra, 2004.
- Cvetković, Srđan. „Ko su 105 (104) streljanih?: prilog istraživanju „divljeg čišćenja u Beogradu 1944““. *Istorija 20. veka*, br. 1, (2006), 81–102.
- Ćirković, Simo C. *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji*. Beograd: Prosveta, 2009.
- Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Beograd: Prometej, 2010.
- Pavlović, Kosta St. *Ratni dnevnik 1941–1945*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Peković, Ratko i Slobodan Kljakić. *Angažovani Andrić 1944–1954*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Ristić, Gordana. *Spoljna politika Kraljevine Jugoslavije u periodu od 1934. do 1939. godine*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2015.
- Selinić, Slobodan. *Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945–1952*. Beograd: INIS, 2013.
- Selinić, Slobodan, ur. *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961*. Beograd: INIS, 2012.

RATOMIR MILIKIĆ, PhD, Research Associate
Institute of Contemporary History
Belgrade, Republic of Serbia
rasamilikic@gmail.com

“IVO ANDRIĆ” ON YELLOW HOUSE OR A PAMPHLET ABOUT THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary

Handing out pamphlets denouncing the work of state institutions in the interwar period for the purposes of the new communist authorities was not at all uncommon in the period right after the liberation of Belgrade, in October 1944. The document described here is one such. What makes it special is that it was attached to the personal file of a high-ranking interwar diplomat and novelist Ivo Andrić. A subsequent Nobel Prize winner in literature, he was known to the expert community for notable passive resistance to the occupier, with likely contacts with the Yugoslav Army in the Fatherland. A scholarly critique has been used in the paper to clarify that Andrić had not authored the pamphlet. The paper also sheds some light on the anonymous author, as well as the time and purpose of the release of his writing.

The pamphlet was clearly designed to defame the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia (occasionally dubbed the “Yellow House”), levelling serious accusations against the descendants of elite families working at the Ministry, and the key figures in the institution. In the best gutter-press tradition, the document criticized indolence and inefficiency, crimes and espionage, inadequacy and corruption, without giving an opportunity to the targets of criticism to respond in any way. It is noteworthy that the labelled were (almost) exclusively Serbs. Even though most of the ministry staff were Serbian nationals, the criticism carefully bypassed all other ethnicities, along with the people that might have been close to the new authorities. The bias and clear intention to slander the old regime notwithstanding, the document does have historical significance insofar as it provides insight into a rather hazy period, in which the new Serbian authorities took over, and into the general working environment the Kingdom’s diplomatic and consular representatives had coped with in the years between the two wars.

KEYWORDS: Ivo Andrić, diplomacy, the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, anonymous pamphlet, communist regime